

ГРАМАТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ МОВЫ ПАЭМЫ “ТАРАС НА ПАРНАСЕ” (ГІСТАРЫЧНЫ АСПЕКТ)

В.Э. Зіманскі

Віцебск, УА “ВДУ імя П.М. Маішэрава”

Паэма «Тарас на Парнасе» ўзнікла ў 50-я гады XIX стагоддзя і доўгі час пазіцыянавалася як найбольш апрацаваны ананімны твор. Пазней на працягу пэўнага перыяду аўтарства паэмы прыпісвалася В. Равінскаму, В. Дуніну-Марцінкевічу. Аднак у апошнія гады ў літаратуразнаўстве замацавалася думка, што аўтарам паэмы «Тарас на Парнасе» з’яўляецца Канстанцін Вераніцын, які нарадзіўся на Віцебшчыне і першыя згадкі пра якога адшукаў 13 лістапада 1973 г. у Гістарычным архіве літаратурны крытык Генадзь Кісялёў [1], [2].

У творы ёсць мясціны, якія даюць магчымасць пэўным чынам зарыентавацца і ў часе яго напісання. Так, Ф.Булгарын, выдавец газеты «Северная пчела», у 1836 і 1842 гг. выступаў з рэзкай крытыкай М. Гоголя. Аднак верагодней за ўсё, што паэма з’явілася пасля 1852 г., года смерці М. Гоголя, згаданага ў паэме, бо пры жыцці на Парнас пісьменнікі не траплялі. Упершыню паэма была надрукавана ў 1889 г. у газеце «Минский листок».

Паэма ўзнікла як мастацкае адлюстраванне літаратурна-грамадскай барацьбы, што адбывалася ў рускай літаратуры ў 40–50-я гады XIX стагоддзя. З’явіўшыся на некалькі дзесяцігоддзяў пазней за «Энеіду навыварат», паэма «Тарас на Парнасе» вырашала больш складаныя ідэйна-эстэтычныя задачы. Парадзінасць твора скіравана супраць так званай афіцыйнай народнасці, супраць славянафільства з яго ідэалізацыяй патрыярхальнага ладу жыцця. Але з самага пачатку ў задуму аўтара ўваходзіла і нешта большае, звязанае менавіта з яго адносінамі да народа, яго мовы, звычаяў, побыту, светаразумення. Аўтар імкнуўся ўзвысіць не толькі геніяў рускай літаратуры (А. Пушкіна, М. Гоголя, М. Лермантава), але і простага чалавека, яго кемлівасць, душэўнасць, уменне бачыць прыгожае. Таму многае, звязанае з жыццём беларусаў, у паэме не высмейваецца, а ўзвышаецца. Гэта не магло не адбіцца і на мове паэмы, якая стаіць на пачатку дэмакратычнай і рэалістычнай тэндэнцыі у беларускай літаратуры.

Матэрыял і метады. Да нядаўняга часу прынята было лічыць, што ананімныя творы XIX ст. з боку сваіх граматыка-правапісных асаблівасцей маюць не вельмі вялікую каштоўнасць у якасці крыніц вывучэння гісторыі новай беларускай літаратурнай мовы, бо доўгі час гэтыя творы распаўсюджваліся ў вуснай форме, вар’іраваліся і значна пазней, чым былі напісаны, друкаваліся паводле правіл, якіх прытрымліваліся выдаўцы на тым ці іншым этапе развіцця беларускага кнігадрукавання. Аднак гэта не значыць, што яны выключаюцца са сферы мовазнаўчага аналізу. Хоць лінгвістычная вартасць літаратурных твораў XIX ст. неаднолькавая, у іх усё ж даволі выразна выяўляюцца тыя заканамернасці, якімі характарызаваўся працэс фарміравання новай беларускай літаратурнай мовы ўвогуле. Спынімся на найбольш адметных граматычных асаблівасцях мовы паэмы, прааналізаваўшы іх праз прызму параўнальна-гістарычнага метаду.

Вынікі і іх абмеркаванне. Пры аналізе граматычнага ладу твора звяртаюць на сябе ўвагу наступныя моўныя факты.

Найбольш характэрнай рысай скарыстаных у паэме граматычных формаў назоўнікаў з’яўляецца шырокае ўжыванне іх з канчаткамі *-у/-ю* ў родным склоне адзіночнага ліку мужчынскага роду назоўнікаў: *многа тут народу, былі паны, было і зброду, скакаць ад парогу, што ёсць духу* і г.д. Дадзеныя формы сустракаюцца даволі паслядоўна, варыянты ўжывання канчаткаў тут адзінкавыя: *насіць да столу – паселі ўкруг стала*.

Важнай асаблівасцю з’яўляецца пашырэнне канчатка **-оў/-ёў** у множным ліку роднага склону: *як у казарме там салдатаў – багоў не можна саічытаць*, а таксама ўжыванне канчатка **-ы** ў множным ліку назоўнікаў мужчынскага і ніякага роду: *малайцы, паны* і г.д.

Марфалогія прыметнікаў характарызуецца ўжываннем канчаткаў – **ым/-ім** у месным склоне адзіночнага ліку: *у прошлым леце*, а таксама пашыранасцю кароткіх форм прыметнікаў: *чырвоны краскі; крупеню густу; чырвона, тоўста, круглалица* (Венера) і г.д.) і дзеепрыметнікаў: *лук прычэплен, мех набіт, тын абнесен*.

Як асаблівасць выкарыстання лічэбнікаў можна адзначыць ўжыванне былой формы жаночага роду *чатыры* (*чатыры добрых малайцы*), пашыранай яшчэ ў старабеларускай мове.

Пэўную цікавасць уяўляе выкарыстанне форм дзеясловаў 3-й асобы адзіночнага ліку. Шырокае ўжыванне дзеясловаў першага спражэння з канцавым **-ць** (*не пякець, суець, не маець, мнець*), характэрнае для сённяшняга паўночна-ўсходняга дыялекта беларускай мовы, можа з’явіцца яшчэ адным пацверджаннем гіпотэзы пра аўтарства паэмы.

Сярод сінтаксічных асаблівасцей можна назваць прыназоўнікавае дзеяслоўнае кіраванне: *быў у ласцы, біць з ружжа, глядзець па баках, зваліўся на зямлю, лезуць на гару* і г.д. (такая форма кіравання вытрымліваецца паслядоўна), а таксама характэрнае яшчэ для старабеларускага перыяду ўжыванне поўных форм прыметнікаў у функцыі выказніка: *чалавек ён быў рахманы* і ўжыванне ўласцівай сучаснай беларускай мове прыназоўнікавай формы ступені параўнання: *пяюць палепш за салаўя*.

Заклучэнне. Як вядома, паэма «Тарас на Парнасе» карысталася ў XIX ст. шырокай вядомасцю. Гэтаму садзейнічала натуральнасць, нязмушанасць яе інтанацыйна-рытмічнага гучання, блізкасць да жывой народнай мовы, тыповасць, вядомасць узноўленых аўтарам карцін жыцця, камізм сітуацый, у якія пастаўлены персанажы твора. Яна выклікала цікавасць да становішча і быту беларускага народа. Невыпадкова Г. Кісялёў назваў яе «першай літаратурнай любоўю Беларусі» [2].

Разгляд граматычных асаблівасцей паэмы «Тарас на Парнасе» сведчыць пра тое, што асноўныя граматычныя формы беларускай мовы, якія склаліся яшчэ ў старабеларускай літаратурнай мове, вытрымліваюцца ў творы з рознай ступенню паслядоўнасці, што абумоўлена складанымі ўмовамі развіцця беларускай літаратурнай мовы ў XVIII – пачатку XIX стст. Тым не менш нельга не заўважыць пэўную сувязь граматычнай нормы твора з нормамаі старабеларускай мовы.

Спіс літаратуры

1. Вераніцын, К. Тарас на Парнасе // Паэмы / Пад рэд. Ю. Пацюпы. – Мн.: Мастацкая літаратура, 2009.
2. Кісялёў, Г. Красавіцкія апагеі ў лёсе Вуля, ці Хто напісаў паэму «Тарас на Парнасе»? / Г. Кісялёў. – «Звязда», 20 мая 2005 г. – № 90.

КАГНІТЫЎНЫЯ ПРЫМЕТЫ КАНЦЭПТА «ДОМ»

*А.А. Калеснікава
Віцебск, УА «ВДУ імя П.М. Машэрава»*

На сённяшні дзень існуюць шматлікія тэарэтычныя падыходы да вывучэння зместавай структуры канцэпта. Большасці даследчыкаў канцэпт уяўляецца ў